

УДК 141.19: 130.2 (Гегель)

Бредун І.В.

«ФІЛОСОФІЯ ПРАВА» ГЕГЕЛЯ: ДОСВІД СУЧАСНОГО ПРОЧИТАННЯ

Стаття присвячена «Філософії права» Гегеля. «Філософія права» Гегеля є синтезом його філософських і політико-правових досліджень. «Філософія права» належить до класичних творів з політичної і правової філософії.

Ключові слова: філософія права, Гегель, політична філософія, правова філософія.

Бредун И. В. «ФИЛОСОФИЯ ПРАВА» ГЕГЕЛЯ: ОПЫТ СОВРЕМЕННОГО ПРОЧТЕНИЯ.

Статья посвящена «Философии права» Гегеля. «Философия права» Гегеля является синтезом его философских и политико-правовых исследований. «Философия права» принадлежит к классическим работам по политической и правовой философии.

Ключевые слова: философия права, Гегель, политическая философия, правовая философия.

I.Bredun. HEGEL'S "PHILOSOPHY OF LAW": THE EXPERIENCE OF CONTEMPORARY READING.

The article tells about Hegel's "Philosophy of Law". Hegel's "Philosophy of Law" is the synthesis of his philosophical and political-law researches. "Philosophy of Law" belongs to classical works on political and law philosophy.

Key words: philosophy of law, Hegel, political philosophy, law philosophy.

Предметом дослідження у цій статті є видатна пам'ятка філософської літератури – "Філософія права" Гегеля.

Мета і завдання дослідження – спроба побудови сучасної філософсько-культурологічної інтерпретації цього важливого розділу гегелівської філософії.

"Філософія права", що представляє собою, відповідно до гегелівської концепції, філософську науку про право, є, на думку Гегеля, частиною філософії [1, с.60], а саме тією її частиною, що належить філософії об'єктивного духу.

«Філософія права» Гегеля, яка може вважатись синтезом його філософських і політико-правових досліджень, є один з найбільш відомих творів в історії суспільної думки. «Філософія права» належить до таких класичних творів з політичної і правової філософії, як «Держава» і «Законои» Платона, «Політика» Арістотеля, «Про державу» і «Про закони» Цицерона, «володар» Макіавеллі, «Левіафан» Гоббса, «Політичний трактат» Спінози, «Про дух законів» Монтеск'є, «Про громадський договір» Руссо, «Метафізичні начала вчення про право» Канта, «Основи природного права» Фіхте тощо.

Філософсько-правові питання постійно привертали увагу Гегеля. Вже в студентські роки він займався творчим осмисленням досягнень попередньої політичної і правової філософії (насамперед поглядів Платона, Арістотеля, Руссо, Канта, представників французького та німецького Просвітництва), історії і значення античного поліса, зв'язків християнства і держави, ідей і результатів французької революції тощо. Це знайшло відображення в таких його ранніх роботах, як "Народна релігія і християнство" (1792-1795), "Позитивність християнської релігії" (1795-1796), листа до Шеллінга (Бернський період), "Перша програма системи німецького ідеалізму" (1796), "Про внутрішні відносини у Вюртемберзі" (1798) тощо.

Ряд істотних аспектів гегелівської концепції філософії держави і права був розроблений також у його творах "Конституція Німеччини" (1798-1802) [2, с.65-184] і "Про наукові способи дослідження природного права, його місці в практичній філософії і його відношенні до науки про позитивне право" (1802-1803) [2, с.185-275].

У "Системі моральності" (1802-1803) [2, с.276-367] тематика майбутньої гегелівської філософії права розкривається в процесі філософського дослідження поняття моральності, що трактується як синтез своїх складених моментів (абстрактної особистості, сім'ї, моралі).

Місце філософсько-правової тематики в рамках філософської системи відображені в "Йенській реальній філософії" (1805-1806) [3, с.285-385], де політико-правові проблеми віднесені до розділу "Філософія духу" і розглянуті в рубриках: "Суб'єктивний дух" (проблема волі), "Дійсний дух" (питання договору, злочини і покарання, закону), "Конституція" (становий лад суспільства, уряд, держава і церква). У розділі про дух досліджується "моральність" (уся соціальна і політико-правова тематика, що відбита в "Феноменології духу" (1807)) [4, с.233-361].

Істотне значення для формування гегелівської концепції філософії права мали місце в "Феноменології духу" положення про роль і місце поняття в методології гегелівської філософії, так і розвиток їх у "Науці логіки" (1812-1816), де міститься обґрунтування діалектики в якості універсального й абсолютного методу пізнання, розкривається логіка спекулятивного підходу у виді діалектичного збагнення протилежностей у їхній єдності, висвітлюється процес діалектичного руху поняття, його іманентного розвитку, сходження від абстрактного до конкретного тощо [Див.: 5]. Ці методологічні положення лежать в основі гегелівської розробки поняття права в рамках філософії права як складової частини філософської системи й особливої філософської дисципліни.

У майже завершеному вигляді основні ідеї і положення гегелівського філософського вчення про суспільство, державу і право містяться в "Філософії духу" – третій частині "Енциклопедії філософських наук" (1817). Тут розділ "Об'єктивний дух", розташований між розділами про суб'єктивний дух і абсолютний дух, фактично являє собою стиснутий енциклопедичний варіант уже власне кажучи концепції філософії права [6, с.326-381].

Різні лекційні варіанти філософії права Гегеля збереглися в записках студентів, коли як професор Гейдельберзького університету в 1817/18 році філософ прочитав курс лекцій за назвою "Природне право і наука про державу", а з переходом у 1818 р. у Берлінський університет читав курс лекцій під різними найменуваннями: "Підстави природного права і науки про державу", "Природне і державне чи філософія права" протягом ряду років до кінця життя.

Багато проблем філософсько-правового профілю висвітлювалися Гегелем і в ряді інших лекційних курсів, зокрема в лекціях з історії філософії, естетики, філософії релігії і філософії історії. Примітно, що уся всесвітня історія трактується ним під філософсько-правовим кутом зору - як прогрес у свідомості волі і її об'єктивації в політико-правових формах і інститутах [7, с.98-99].

У "Філософії права" у концептуально-концентрованій формі відбиті досягнення гегелівської філософської думки в області соціальних, політичних і правових проблем, сильні і слабкі моменти його діалектики в області політики.

У "Філософії права" як складової частини системи гегелівської філософії розвиток об'єктивного духу дається через розкриття діалектичного руху поняття права від його абстрактних форм до конкретних - від абстрактного права до моральності, а потім до моральності (родини, цивільному суспільству і державі).

У загальній гегелівській схемі розвитку духу об'єктивний дух - це етап у самопізнанні, і саме тому суспільство, держава, право і все стосовне до сфери об'єктивного духу в "Філософії права" досліджується і трактується з позиції абсолютного духу (тобто з філософської точки зору).

У твердженні про те, що з об'єктивного духу починається проблематика філософії права, Гегель посилається на аналіз усього попереднього розвитку духу, філософія права як частину філософії має "визначену вихідну точку, що є результат і істина того, що їй передує і що складає її так званий доказ. Тому поняття права по своєму становленню трактується поза наукою права, його дедукція передбачається тут уже наявною і його варто приймати як дане" [1, с.60].

Поняття права і свободи, як вихідні моменти і зміст об'єктивного духу, підготовлені в надрах і ході розвитку суб'єктивного духу - у цьому зміст гегелівського відсилання до попереднього розділу своєї системи філософії. Субстанція, сутність духу є, по Гегелю, свобода. Суб'єктивний дух вільний лише у відношенні до себе, у відношенні ж до іншого він ще не вільний; це, по Гегелю, означає, що суб'єктивний дух вільний у собі, але не для себе. Коли ж дух вільний не тільки в собі, але і для себе - це об'єктивний дух, тут воля здобуває уперше форму об'єктивної реальності, форму наявного буття. Дух виходить з форми своєї суб'єктивності, пізнає і здобуває зовнішню реальність своєї волі: "...об'єктивність духу входить у свої права" [6, с.32-34].

Ідея права як предмет філософії права означає єдність поняття права і наявного буття права, одержуваного в ході здійснення, об'єктивації поняття права. Для розуміння права важливий як момент поняття права, що саморозвивається, так і система наявних визначень права, що виходить у ході здійснення поняття. "Структура, що поняття повідомляє собі в процесі свого здійснення, - відзначає Гегель, - є інший істотний для пізнання самого поняття момент ідеї, відмінний від форми, що є тільки поняттям" [1, с.59].

Свою концепцію філософії права Гегель розробляє і трактує саме як філософську науку про право, відмінну від юриспруденції, яка, займаючись позитивним правом (законодавством), має справу, за його характеристикою, лише з протиріччями. Задача філософії права, по Гегелю, складається в збагненні думок, що лежать у підставі права, а справжня думка про право є його поняття, діалектика якого і розкривається в "Філософії права". Цим понятійним трактуванням права "Філософія права", що містить систему об'єктивних формоутворень, що виходять у процесі саморозгортання поняття права при діалектичному його сходженні від абстрактного до конкретного, відрізняється від всіх інших творів Гегеля, де тією чи іншою мірою і формі також зачіпається тематика права й об'єктивного духу.

У "Феноменології духу" Гегель показує "шлях" збагнення духом свого поняття; подальше розгортання духу є власне філософська наука в її гегелівському розумінні. Отже, значення всієї "Феноменології духу" у її відношенні до системи гегелівської філософії складається в обґрунтуванні поняття як специфічного інструмента філософського аналізу. Без з'ясування особливого змісту категорії "поняття" узагалі неможливо зрозуміти жоден з розділів гегелівської системи філософії, у тому числі і "філософію права".

Продовжуючи намічене в "Феноменології духу", Гегель у "Науці логіки" висвітлює абсолютний метод пізнання, розкриває діалектичний рух поняття. На цьому шляху філософія, на думку Гегеля, постає як об'єктивна наука. Хоча в "Науці логіки" мова йде про діалектику поняття взагалі (а не поняття права), однак цей добуток має не тільки спеціальний логіко-філософський, гносеологічний, але і загально соціальний зміст. Суть справи, звичайно, не в окремих проникливих і історично прогресивних судженнях по політико-правових питаннях, що містяться в цій роботі. В обґрунтованій тут концепції діалектичного розвитку резюмовані погляди не тільки Гегеля-філософа, але і Гегеля-дослідника соціально-політичної, правової, етичної й історичної проблематики. Розробляючи свою теорію діалектики, Гегель виходить з ідеї єдності діалектичної логіки для всіх сфер духу: для суспільства, держави, права, політики, законодавства, людському життю, всесвітній історії. Логічне зображення, підкреслює Гегель, є "загальний спосіб, у якому всі окремі способи зняті й укладені" [8, с.289]. Абсолютність діалектичного методу Гегель бачить у тім, що жоден об'єкт (у тому числі державно-правова сфера і тематика) не може чинити методу опору.

Філософія, пояснює Гегель в "Науці логіки", є найвищий спосіб досягнення абсолютної ідеї, тому що її спосіб найвищий - поняття" [8, с.289]. Абсолютна ідея як єдиний предмет і зміст філософії має різні формоутворення і філософське збагнення "самовизначення і відокремлення" абсолютної ідеї - "задача окремих філософських наук"

[8, с.288-289]. Такою "окремою філософською наукою" є поряд з "філософією історії", "філософією релігії", "історією філософії" тощо також і "філософія права".

Філософський підхід Гегеля до сфери об'єктивного духу (суспільство, держава, право, політика і т.д.) припускає реалізацію принципів, моделей і правил його діалектики в даній предметній області дослідження, оскільки "сам метод розширюється в систему" [8, с.304]. Незважаючи на специфіку й особливості об'єктів розгляду, "особливі філософські науки", у тому числі і філософія права, не мають, по Гегелю, своїх специфічних методів дослідження.

Постановка і рішення Гегелем питання про предмет і метод філософії права спирається на діалектику в її спекулятивно-ідеалістичній формі, метод визначає понятійний характер предмета дослідження і власне кажучи не досліджує об'єкт, а конструює, створює його, предмет же дослідження зводиться до понятійного апарата методу. Власне тотожність предмета і методу (від вихідного моменту до розгортання в цілісну систему) гегелівської філософії права означає рівність їхнього понятійного змісту.

Те, що Гегелем позначається як ступінь об'єктивного духу, є особлива сфера зі своїм змістом і змістом. Логіко-гносеологічний зміст понять і закономірностей їхнього руху, з якого свідомо виходить Гегель, у ході дослідження права, держави, політики неминуче трансформується і здобуває інші, нові характеристики і значення, обумовлені своєрідністю досліджуваного матеріалу, специфічною змістом і власною логікою предмета розгляду. Очевидно, що без подібної трансформації, що додає щось нове, специфічне до "духу логіки", без своєрідної "політизації" логіки гегелівська філософія права представляла би інтерес лише для логіки, але не для наук про державу, право, політику. Уся гегелівська робота з діалектико-логічної конструкції світу об'єктивного духу (розвиток ідеї права, розгортання поняття права у світ права) супроводжується соціально-політичною й етично значимою трансформацією застосовуваного Гегелем понятійного апарата діалектичного дослідження.

У процесі обґрунтування Гегелем історично визначених і конкретних політико-правових поглядів у "Філософії права" виявляються політичний зміст і значення самої діалектики в її застосуванні до проблематики держави, права. Це політичне значення діалектики є те принципово нове, що ми довідаємося про неї в "Філософії права" у порівнянні з "Наукою логіки".

Представляється тому правомірним виділити в структурі політико-правового змісту гегелівської філософії права два компоненти: конкретно-історичний компонент - історично конкретні політичні і правові погляди, розвинуті Гегелем у "Філософії права", і теоретичний компонент - сукупність політично значимих концептуальних положень, що впливають з гегелівського застосування діалектики до сфери політики.

В області філософії права діалектичний метод розгортається в систему теоретичних конструкцій, за допомогою яких улаштовуються визначені політико-правові погляди. Для самого Гегеля конкретно-історичний і теоретичний елементи структури політичного змісту "Філософії права" дані в нерозривній тотожності, тобто застосування понятійного апарата діалектики тотожно розвитку і вираженню визначеної соціальної і політико-правової позиції. Однак для сутності справи - розуміння і трактування проблем особистості, суспільства, держави, права, волі - спосіб підходу далеко не байдужий, що виявляється в додатковому (до конкретно-історичних поглядів) політичному й етичному значенні гегелівських теоретичних конструкцій і можливих звідси висновках.

Специфіка політико-правового змісту доктрини Гегеля обумовлена його трактуванням діалектики в сфері об'єктивного духу. Сам Гегель, говорячи про своєрідність власного філософського розгляду проблем права і держави, у "Філософії права" акцентував увагу на теоретико-концептуальній стороні свого політико-правового навчання. "Мислячи ідею держави,- підкреслює він,- треба мати на увазі не особливі держави, не особливі інститути, а ідею для себе, цього дійсного Бога" [1, с.284].

У "Філософії права" чітко видно, що поняття права самопоглиблюється і рухається від абстрактного до найвищого, тобто до конкретно щирого. У ході цього руху абстрактні форми виявляють свою неспроможність і як несправжні і неістинні "знімаються". Це означає перетворення схеми руху поняття права в таблицю про політичні ранги суб'єктів суспільного і державно-правового життя. У логіко-діалектичних формах і процедурах конкретизації поняття в гегелівській філософії права зважуються політичні долі. Особистість, родина, суспільство, держава - це не тільки послідовність предметів дослідження, але і шкала їхньої реальної цінності, об'єктивної значимості в реаліях діалектично ієрархізованого правового життя.

Теоретичні конструкції гегелівської філософії права - концепція розумної дійсності, розуміння і зображення процесу суспільно-політичного життя у виді торжества конкретного (загального і цілісного) над його складовими частинами й абстрактними моментами, методологія і прийоми конкретизації поняття права, реалізація волі в ієрархічний ряд прав, трактування держави як істини і мети всього об'єктивно-духовного розвитку тощо - несуть істотне, політично значиме навантаження у всій гегелівській філософії права. З цими конструкціями пов'язані, зокрема, різні аспекти антидемократичності, антиіндивідуалізму, конформізму, некритичності, властиві гегелівській діалектиці в сфері політики.

У вченні про об'єктивний дух основна для гегелівської філософії ідея тотожності мислення і буття переломлюється в тезу про тотожність розумного і дійсного: "Що розумне, те дійсне; і що дійсне, те розумне" [1, с.53]. У цьому положенні бачили виправдання деспотизму і сваволі, філософське освячення відносин, що існували в тодішній Пруссії, норм і інститутів, раболіпство перед владою та інші "гріхи", пов'язані з апологією сформованого порядку з властивими йому недоліками.

Відомо, що "дійсність", відповідно до Гегеля, не є просто "існування", а таке існування, що має властивість необхідності (а, отже, також і розумності), це єдність сутності й існування. У черговому виданні своєї "Енциклопедії філософських наук", що з'явилися після публікації "Філософії права", Гегель визнав за необхідне спеціально зупинитися на положенні, що викликало великі суперечки, про розумність дійсності і підкреслити розходження між дійсністю й існуванням. Він, зокрема, писав: "Коли я говорив про дійсність, то в обов'язки критиків входило думати, у якому змісті я вживаю цей вираз, тому що в докладно написаній "Логіці" я розглядаю також і дійсність і відрізняю її не тільки від випадкового, котре теж має існування, але також і від наявного буття, існування й інших визначень" [6, с.90].

Література: 1.Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1990. 2.Гегель. Политические произведения. – М., 1978. 3.Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. – М., 1970. – Т.1. 4.Гегель. Система наук. Ч.1: Феноменология духа. – М., 1959. 5.Мотрошилова Н.В. Путь Гегеля к «Науке логики». – М., 1984. 6. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т.3: Философия духа. – М., 1977. 7.Гегель. Философия истории. – М.; Л., 1935. 8.Гегель Г.В.Ф. Наука логики. – М., 1972. – Т.3.